

Vergaderjaar 2020–2021

**31 253**

**Landschapontwikkeling**

**Nr. 35**

**LIJST VAN VRAGEN EN ANTWOORDEN**

Vastgesteld 22 december 2020

De vaste commissie voor Infrastructuur en Waterstaat heeft een aantal vragen voorgelegd aan de Staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat over de brief van 21 september 2020 inzake de Publicatie «Balans van de Leefomgeving 2020, burger in zicht, overheid aan zet» aan van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (Kamerstuk 31 253, nr. 33).

De Staatssecretaris heeft deze vragen beantwoord bij brief van 21 december 2020. Vragen en antwoorden, voorzien van een inleiding, zijn hierna afgedrukt.

De voorzitter van de commissie,  
Agnes Mulder

De adjunct-griffier van de commissie,  
Van der Zande

## **Inleiding**

Hierbij bied ik u, mede namens de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, de antwoorden op de feitelijke vragen die door de vaste commissie voor Infrastructuur en Waterstaat zijn gesteld over het rapport «Balans van de Leefomgeving 2020, burger in zicht, overheid aan zet».

Veel vragen zijn gericht op de inhoud en methodologie van het rapport. Daarom is het deel van de vragen dat daarover gaat beantwoord door het PBL.

De vragen die door mij, mede namens de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, zijn beantwoord treft u hieronder als eerste aan. Vervolgens treft u de vragen aan die door het PBL zijn beantwoord.

## **Vragen en antwoorden**

### **Vraag 1**

Op welk moment gaat u uw ambitie voor een structurele verandering van de landbouw vertalen naar concrete beleidsmaatregelen? Op welke wijze gaat het beleid voor kringlooplandbouw en voor natuur en stikstof bijdragen aan de beoogde transitie in de landbouw, zolang dit vooral gericht blijft op inpasbaarheid in de gangbare bedrijfsvoering?

### **Antwoord 1**

Met het vorig jaar verschenen Realisatieplan voor de LNV visie (Kamerstuk 35 000 XIV, nr. 76) is uw Kamer geïnformeerd over de concrete beleidsmaatregelen waarmee de omslag naar kringlooplandbouw wordt ingezet. Onlangs heeft uw Kamer een resultatenoverzicht (Kamerstuk 35 300 XIV, nr. 77) hierover ontvangen. In deze voortgangsrapportage staat een wat de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit betreft hoopvol stemmende lijst van resultaten waarmee de beoogde transitie in de landbouw aan kracht heeft gewonnen. En, zoals zij in deze rapportage ook schreef, belangrijker is dat de urgentie om te veranderen onmiskenbaar groot is en dat veel ondernemers en organisaties optimistisch zijn over de trendbreuk waaraan wordt gewerkt. Een groot deel van de agrarische sector is al enkele jaren met die trendbreuk bezig en werkt al volop aan kringlooplandbouw. De stikstofproblematiek heeft geen streep gezet door het beleid in die richting, integendeel. Op 18 november jl. heeft de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit uw Kamer geïnformeerd over de contouren van het Omschakelprogramma Duurzame Landbouw (voorheen het Omschakelfonds) (Kamerstuk 35 334, nr. 126). Het Omschakelprogramma richt zich op agrarische ondernemers die aan de bron een systeemverandering willen doorvoeren die leidt tot een meer extensieve en/of meer circulaire bedrijfsvoering waardoor de stikstofuitstoot vermindert. Zij denkt hierbij specifiek – maar niet uitsluitend – aan systeemveranderingen richting kringlooplandbouw, biologische landbouw, natuur-/landschapsinclusieve landbouw en agroforestry. Hiermee wordt integraal een bijdrage geleverd aan én het stikstofprobleem én de overige transities waarvoor de land- en tuinbouwsector zich gesteld ziet.

### **Vraag 2**

Hoe kan een voedselbeleid dat stuurt op duurzamere voedselconsumptie en minder verspilling bijdragen aan een verminderde impact op het landgebruik, de biodiversiteit en het klimaat, als niet ook gekeken wordt naar de productie van voedsel en dergelijke voor de export?

#### Antwoord 2

De im- en exportcijfers laten zien dat de Nederlandse land- en tuinbouwsector in Noordwest-Europa en daarbuiten een belangrijke positie in handen heeft. Nederland staat wereldwijd bekend om zijn leverzekerheid en veiligheid van de agrarische producten. Het maakt dat we gezien en gehoord worden, en daarmee kunnen we bijdragen aan de mondiale uitdagingen zoals voedselzekerheid en de rol van de landbouw in klimaatverandering. Daarnaast is de agrarische productie in Nederland de laatste jaren gepaard gegaan met verduurzaming op milieu, dierenwelzijn, energie en duurzaam grondstoffengebruik. Voortbordurend hierop liggen de ambities in de voedselketen steeds meer op de groei van hoogwaardige, duurzame producten, waarbij Nederlandse producten als onderscheidend duurzaam worden vermarkt. Dus: niet nog meer productieverhoging, maar het creëren van een hogere toegevoegde waarde per product.

Er is binnen Europa – daar waar het meeste van onze export heen gaat – een toenemende vraag naar duurzame producten, en gezien de Nederlandse voorsprong op dit terrein liggen hier kansen. Mede door de hoge productiekosten is een belangrijk uitgangspunt voor de Nederlandse landbouw een maximale benutting van het eiwitpotentieel voor humane consumptie. In dit licht bezien is bevordering van afzet via vierkantsverwaardiging – het gebruik van het hele dier voor veelal consumptiedoel-einden, inclusief de minder gangbare delen – een logische stap. Ze genereert niet alleen inkomsten voor de gehele keten, maar voorkomt ook verspilling van hoogwaardige, dierlijke grondstoffen. Hoe optimaler het dier vermarkt kan worden, hoe duurzamer we bezig zijn. Zo snijdt het mes van de verdere verduurzaming aan twee kanten.

#### Vraag 3

Tussen welke opties moet bij het verminderen van de stikstofdepositie gekozen worden als sprake moet zijn van het in overeenstemming brengen van strijdige belangen van boeren, de bouw en natuurherstel?

#### Antwoord 3

Het kabinet zoekt naar oplossingen in het stikstofdossier waarbij de belangen van de verschillende stakeholders bij elkaar komen. In de structurele aanpak stikstof van het kabinet worden de belangen, zorgen en wensen van stakeholders bij elkaar gebracht en zichtbaar meegewogen in de keuzes die worden gemaakt. Zo vinden gesprekken met diverse stakeholders met verschillende belangen plaats in de klankbordgroep Stikstof. Daarnaast is er veelvuldig regulier overleg met partijen die een gezamenlijk belang hebben, bijvoorbeeld de bouw- of landbouwsector. Van belang is dat de natuur herstelt en maatschappelijke en economische activiteiten gelijktijdig mogelijk gemaakt kunnen worden.

#### Vraag 4

Op welk moment verwacht u stappen te zetten in de richting van de concretisering van de gestelde doelen en ambities rond circulaire economie?

#### Antwoord 4

Uit de policy brief van PBL (2019) blijkt dat de tussendoelstelling 2030 nadrukkelijk richting geeft aan de transitie, namelijk een substantiële vermindering van het primaire abiotische grondstoffengebruik. Hiervan kan een belangrijke mobiliserende werking uitgaan op partijen in de samenleving. Daarnaast geeft PBL aan dat er noodzaak is tot uitwerking en concretisering van de beleidsdoelen voor 2030 en 2050 om meer coherentie en inzichtelijkheid te bereiken en (beter) de voortgang in de transitie naar een Circulaire Economie te kunnen monitoren. Dat vergroot ook de mogelijkheden voor beleidssturing.

In mijn brief van 27 maart jl. (Kamerstuk 32 852, nr. 115) gaf ik aan dit jaar aan de slag te gaan met dit doelenproces samen met maatschappelijke en bestuurlijke partners. Daartoe is inmiddels een aanpak opgesteld met deze transitiepartners en het proces is in uitvoering. Een dergelijke samenwerking vergt tijd en zorgvuldigheid. Over de resultaten wordt de Kamer voor de zomer van 2021 geïnformeerd, zoals ik uw Kamer op 27 oktober jl. heb bericht in mijn beantwoording van feitelijke vragen over de begrotingsstaten van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (Kamerstuk 35 570 XII, nr. 7).

De roadmap, waarvan de ontwikkeling nu gestart is, zal gebruikt worden om keuzes inzichtelijk te maken ten aanzien van de in te zetten instrumenten in verschillende fases van de transitie naar een circulaire economie.

Het uitwerken en concretiseren van de beleidsdoelen wordt parallel uitgevoerd aan de jaarlijkse actualisatie van het Uitvoeringsprogramma CE. Dit jaar heeft u op 25 september de actualisatie ontvangen (Kamerstuk 32 852, nr. 130).

In januari van 2021 verschijnt de eerste Integrale Circulaire Economie rapportage die onder leiding van PBL met een kennisconsortium tot stand is gekomen.

#### Vraag 5

Is het invoeren van een belasting om de milieueffecten in prijzen mee te nemen onderdeel van de omslag naar kringlooplandbouw? Zo ja, hoe zou zo'n belasting er mogelijk uitzien en hoe kan een eerlijke verdeling van de lusten en de lasten tussen huishoudens mee worden genomen?

#### Antwoord 5

Door het bepalen van een «echte prijs» volgens het principe van true cost accounting kunnen de externe effecten, zoals milieuvervuiling, worden geïnternaliseerd. Indien een belasting de meest geëigende optie is om externe milieueffecten te beprizen, dan is het aan een volgend kabinet om hierover een beslissing te nemen. Voor een mogelijke vormgeving van een belasting wil ik verwijzen naar de rapporten die dit jaar zijn verschenen in het kader van de Bouwstenen voor een beter belastingstelsel en de Brede maatschappelijke heroverwegingen.

#### Vraag 6

Is het afbouwen of aanpassen van de huidige Europese subsidies, die direct en indirect het huidige intensieve landbouwsysteem in stand houden, wat u betreft, een onderdeel van de omslag naar kringlooplandbouw? Zo ja, wat zijn de concrete acties of plannen op dit gebied?

#### Antwoord 6

Voor het antwoord op deze vraag verwijst de Minister van LNV naar de kamerbrief van 29 oktober jl. (Kamerstuk 21 501-32, nr. 1256) waar uitgebreid stilgestaan wordt bij de voortgang in de onderhandelingen over het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouw beleid en het Nationaal Strategisch Plan.

De Minister van LNV ziet haar inzet in het GLB en NSP zeker als een onderdeel van de omslag naar kringlooplandbouw.

#### Vraag 7

Deelt u de mening dat een belangrijke voorwaarde voor het betrekken van onze inwoners bij ontwikkelingen in hun leefomgeving, is dat het vooral ook duidelijk moet zijn dat naar hun inbreng wordt geluisterd en dat hun bijdrage ertoe doet en soms zelfs effect heeft?

Antwoord 7  
Ja.

Vraag 8  
Welke generieke maatregelen heeft u voor ogen in het beslechten van de stikstofcrisis?

Antwoord 8  
Het kabinet heeft dit voorjaar de structurele aanpak stikstof aangekondigd en op 10 december jl. is het wetsvoorstel (Kamerstuk 35 600) daartoe in uw Kamer behandeld (Handelingen II 2020/21, nr. 36, debat over Stikstofreductie en natuurverbetering). In deze aanpak worden bron- en natuurmaatregelen genomen voor verbetering van de staat van instandhouding van de natuur in Nederland tot een landelijke gunstige staat van instandhouding. In een aanpak van drie sporen is één spoor gericht op stikstofreductie die leidt tot ten minste 40% van de hectaren onder de kritische depositiewaarde in 2025, van in totaal 50% in 2030 en 74% in 2035. Het tweede spoor voorziet in een pakket natuurherstelmaatregelen en het derde spoor richt zich op natuurinclusieve ruimtelijke inrichting. De verschillende maatregelen zijn gericht op het verbeteren van de condities in Natura-2000-gebieden. Het wetsvoorstel voorziet in een programma van bron- en natuurmaatregelen met monitoring van effecten en bijstelling van de aanpak en maatregelen op het moment dat vastgesteld wordt dat condities in Natura-2000-gebieden niet verbeteren. In dit programma zijn verschillende maatregelen voorzien. Waaronder bronmaatregelen gericht op structurele stikstofreductie in de sectoren landbouw, mobiliteit en industrie en energie. Dit zijn maatregelen zoals bijvoorbeeld de landelijke beëindigingsregeling veehouderijen of investeringen in (technologische) innovatie en managementaanpassingen op het boerenbedrijf, of verkenning van mogelijke aanpassing van Best Beschikbare Techniek eis voor de industrie, of bijvoorbeeld subsidies voor het aanleggen van walstroomvoorzieningen voor zeeschepen. Voor een meer gedetailleerd inzicht in de maatregelen, verwijs ik uw Kamer naar de Kamerbrief over de structurele aanpak van 24 april jl. (Kamerstuk 35 334, nr. 82).

Vraag 9  
Is met de stagnatie van de afname van de milieudruk in de landbouw niet de grens bereikt van wat mogelijk is om met technische middelen in deze sector te bereiken? Op welke wijze denkt u een verdere afname van de milieudruk te bewerkstelligen en de natuurkwaliteit en waterkwaliteit significant te verbeteren?

Antwoord 9  
De structurele aanpak stikstof, onder meer gericht op het aanpakken van de stikstofdruk van de landbouw en andere sectoren in de Natura 2000-gebieden in Nederland, is vastgesteld in het wetsvoorstel stikstofreductie en natuurverbetering dat 10 december jl. in uw Kamer is behandeld. Het programma met maatregelen om de stikstofdoelen te halen voorziet voor stikstofreductie in zowel innovatie en stimulering van de toepassing van technische middelen als in het tegemoetkomen van stoppende boeren, waaronder piekbelasters. Hiermee wordt een verdere verlaging van de stikstofdepositie op de daarvoor gevoelige beschermde natuur bereikt. Dat is onderbouwd met doorrekeningen van het PBL en het RIVM. Voor de verdere afname van de milieudruk voorziet de aanpak tevens in een pakket natuurmaatregelen gericht op zowel natuurherstel en -verbetering en een verkenning van een meer natuur-inclusieve ruimtelijke inrichting bij en rondom Natura 2000-gebieden. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan hydrologische maatregelen of het herstel van

natuurlijke dynamiek waarmee de milieucondities in de Natura 2000-gebieden verbeterd worden.

#### Vraag 10

Onder welk percentage van de Nederlandse grond wordt het grondwater op een lager peil gehouden dan van nature het geval zou zijn? In welk percentage daarvan is de hoofdreden hiervoor het belang van de landbouw? Welke andere redenen zijn er?

#### Antwoord 10

Ingrepen in het watersysteem beïnvloeden de grondwaterpeilen vrijwel overal in Nederland (>95%). Die ingrepen vinden vooral plaats via de inrichting van het regionale watersysteem en het peilbeheer door de waterschappen. Het beheer van peil (-marges) gebeurt in Laag Nederland via gemalen en inlaten en in hoge gebieden door het instellen van stuwpeilen. Ook grondwateronttrekking voor bijvoorbeeld drinkwater, industrie of landbouw kan gevolgen hebben voor het grondwaterpeil evenals lekke riolen of obstakels in de ondergrond. Peilverlagingen die doorwerken naar grote regionale grondwatersystemen hebben ook invloed in de omgeving zoals de droogmaking van Flevoland effect heeft in de Veluwe en de bruinkoolwinning in Limburg.

Het bepalen van de peilen door de waterschappen vergt een bestuurlijke afweging (Waterwet art 5.2). Dat is een brede afweging waarbij alle belangen moeten worden meegewogen maar de wet wel als kader meegeeft dat waterbeheer gericht is op «vervullen maatschappelijke functies (Waterwet art 2.1c)». De landbouwfunctie omvat een groot areaal (66%) en derhalve is dat bij veel peilafwegingen een groot belang waarbij ook rekening moeten worden gehouden met andere belangen zoals weidevogels, waterkwaliteit of remmen bodemdaling. Er zijn echter ook peilbesluiten gericht op peilgebieden waar bebouwing of natuur de dominante functie is bij de peilafweging.

#### Vraag 11

Welke noodzaak bestaat er voor een klein land als Nederland om een nummer twee exportpositie te behouden op landbouwproducten, ten koste van een onverantwoord hoge milieudruk, een minimale bijdrage van nog geen 2% aan het bruto binnenlands product (bbp), terwijl een derde van de boeren op bijstandsniveau of daaronder moet zien rond te komen?

#### Antwoord 11

Dat Nederland de tweede exporteur is van landbouwproducten is het resultaat van ondernemerschap en succesvolle innovatie. Door een focus op efficiëntie, productieverhoging, en kostenverlaging heeft de landbouw ons in nationaal en internationaal opzicht veel gebracht. Verder hangt de tweede exportpositie samen met de uitstekende logistiek in Nederland. Tegelijkertijd snapt de Minister van LNV dat elk verhaal over export hiermee al gauw afglijdt naar «groot-groter-grootst». Dat zijn niet de woorden die zij prefereert. De inzet van de Minister van LNV met de LNV-visie is dat dit verhaal «goed-beter-best» moet worden: een vorm van landbouw die binnen de grenzen blijft van wat natuur, bodem en water kunnen dragen. Maar deze toekomst-bestendige landbouw is alleen een succes als die ook in economisch opzicht vol te houden is. Het verdienen van een goed inkomen met duurzame landbouw is dus niet alleen goed voor de boer, maar ook een strategisch middel om een dergelijke duurzame landbouw te realiseren. Daarom is het beleid erop gericht het ondernemerschap van de boer te ondersteunen. En of we daarmee uiteindelijk tweede, derde of achtste exporteur van de wereld zullen zijn, dat is om het even.

#### Vraag 12

Is de complete uitfasering van het gebruik van kunstmest wat u betreft onderdeel van de omslag naar kringlooplandbouw?

#### Antwoord 12

In de visie op kringlooplandbouw «Waardevol en verbonden» (Kamerstuk 35 000 XIV, nr. 5) wordt gesteld, dat kringlopen steeds meer centraal moeten staan, dat emissies zoveel mogelijk moeten worden voorkomen en dat kringlopen van grondstoffen en hulpbronnen in 2030 op een zo laag mogelijk – nationaal of internationaal – schaalniveau worden gesloten. In een dergelijke circulaire landbouw neemt de nu nog belangrijke rol van kunstmest steeds verder af en wordt kunstmest alleen gebruikt als aanvulling op meststoffen uit dierlijke of humane bronnen. De complete uitfasering van het gebruik van kunstmest is geen doel op zich.

#### Vraag 13

Klopt het dat u de doelen van 1) een internationaal toonaangevende landbouw en 2) het sluiten van kringlopen op een zo laag mogelijk schaalniveau onverenigbaar acht?

#### Antwoord 13

Nee, dat klopt niet. De Minister van LNV denkt dat Nederland juist toonaangevend kan zijn door te laten zien dat een verdienstelijke landbouw mogelijk is door zorgvuldig om te gaan met grondstoffen en hulpbronnen en grondstoffen zoveel mogelijk te hergebruiken.

#### Vraag 14

Bent u bereid voorstellen te doen om te komen tot een betere definitie van de term «kringlooplandbouw», nu blijkt dat deze nog onvoldoende is gedefinieerd en verschillend wordt begrepen in de landbouwpraktijk?

#### Antwoord 14

Zoals in het Realisatieplan voor de LNV-visie is aangekondigd, zal de Minister van LNV uw Kamer een beleidsmonitor voor de LNV-visie aanbieden. Daarin zullen concrete doelen staan vermeld en indicatoren waarmee de voortgang op die doelen zal worden gemonitord. Het is haar streven u deze beleidsmonitor LNV-visie in het eerste kwartaal van 2021 te doen toekomen.

#### Vraag 15

Welke alternatieve maatregelen zijn er voor de potentiële reductie van de stikstofdepositie van 30% tot 40%, nu de maatregelen met betrekking tot het veevoer vooralsnog zijn geschrapt?

#### Antwoord 15

De maatregel omtrent veevoer in de tweede helft van 2020 bleek geen significante stikstofreductie op te leveren. Daarom is deze maatregel geschrapt. De stikstofreductie die met deze maatregel beoogd werd (3,6 mol/ha/jr) is vervangen door stikstofreductie uit een alternatieve bronmaatregel, namelijk uit de verhoging van het budget voor de saneringsregeling varkenshouderijen. De bronmaatregelen in de landbouw compenseren verder voor deze vervanging. De aangekondigde stikstofreductie moet immer worden behaald: dat is vastgelegd met een resultaatsverplichte omgevingswaarde.

#### Vraag 16

Is bekend hoeveel Nederlanders in 2018 of 2019 vroegtijdig stierven door luchtverontreiniging door stikstof? Is hierbij een onderscheid te maken tussen ammoniak en stikstofoxiden?

#### Antwoord 16

Dat is niet bekend en er is geen onderscheid tussen ammoniak en stikstofoxiden. Een hoger overlijdensrisico gerelateerd aan luchtkwaliteit is (blijkens onderzoek van RIVM, zie bijlage 1)<sup>1</sup> vooral gerelateerd aan fijnstof (PM10) en NO<sub>2</sub>. Het is niet aannemelijk, dat dit overlijdensrisico in de jaren volgend op de in de geciteerde publicatie onderzochte data sterk is veranderd. De cijfers voor 2018/19 zouden dus niet wezenlijk anders zijn dan de in de Balans reeds genoemde aantallen.

#### Vraag 17

Is, naast het welvaartsverlies door gezondheidsschade, ook het maatschappelijke verlies door klimaat- en natuurschade door de hoge stikstofuitstoot monetair gekwantificeerd?

#### Antwoord 17

Het welvaartsverlies door milieuschade is in 2018 door PBL monetair gekwantificeerd aan de hand van een raming van de gemonetariseerde totale schade, waaronder verlies aan biodiversiteit, verlies aan productiviteit in de landbouw en gezondheidsschade voor de mens. Op basis van de gegevens uit 2015 is de totale gemonetariseerde milieuschade, inclusief gezondheidsschade, door stikstofoxiden en ammoniak door PBL geraamd op respectievelijk ongeveer 12,3 miljard en 3,9 miljard euro in 2015.

#### Vraag 18

Erkent u, ondanks uw stelling dat de kwantitatieve doelen van de Farm to Fork-strategie overeenkomen met het bestaande Nederlandse beleid, dat het kabinet juist uitdrukkelijk geen kwantitatieve doelen stelt en dat het er daarmee op lijkt dat de kabinetsdoelen minder ambitieus zijn?

#### Antwoord 18

Op veel thema's hanteert het kabinet wel zeker kwantitatieve doelen, voor een aantal thema's afgeleid van doelen die op EU-niveau zijn vastgesteld.

#### Vraag 19

Is bij het stimuleren van milieubewust gedrag het standaard in de prijzen meenemen van ongewenste milieueffecten, bijvoorbeeld via een belasting, een optie die wordt overwogen? Zo ja, op welke wijze? Zo nee, waarom niet?

#### Antwoord 19

Het kabinet onderkent de potentie van beprijzing als effectief instrument om de stikstofuitstoot terug te dringen. Het kabinet heeft daarom de taakopdracht Normeren en Beprijzen uitgezet, die onder onafhankelijk voorzitterschap wordt uitgevoerd. Bij deze opdracht wordt voor de diverse sectoren de potentie van beprijzingsinstrumenten in kaart gebracht.

#### Vraag 20

Voorziet u een mogelijkheid waarin de meerkosten van duurzame productie niet bij de boer óf de consument worden gelegd, maar verdeeld worden over de gehele keten (waarin ook de verwerker, distributeur en retailer meebetalen)? Kan dit realistisch vormgegeven worden?

#### Antwoord 20

Uit onderzoek in het kader van de «agro-nutrimonitor» van de Autoriteit Consument en Markt (ACM) blijkt dat boeren die zijn omgeschakeld naar duurzamere, biologische productie een gemiddelde meerprijs ontvangen die de gemiddelde meerkosten dekt voor de meeste onderzochte

<sup>1</sup> Raadpleegbaar via [www.tweedekamer.nl](http://www.tweedekamer.nl).



producten (uien, witte kool/zuurkool, peren, tomaten, koemelk en varkensvlees). Verder weten we uit concrete voorbeelden dat het voor boeren mogelijk is om een meerprijs uit de markt te halen die de kosten van verduurzaming dekt. Niet altijd en overal – maar het kan wél. Verder blijkt uit het onderzoek van de ACM dat voor de onderzochte producten boeren een groter aandeel hebben in de consumenteneuro bij biologische producten dan bij reguliere producten, met uitzondering van producenten van peren en melk. Voor biologische producten geldt dat het deel wat de boeren ontvangt voor alle producten groter is dan het deel dat de supermarkt ontvangt. Door in de toekomst een vervolg te geven aan de «agro-nutrimonitor», worden nieuwe resultaten gegenereerd en kunnen deze worden verklaard, verbanden worden gelegd, en verschillen – tussen productvarianten, tussen margeverdelingen, tussen schakels in de keten, etc. – worden geïnterpreteerd. Dit alles helpt de Minister van LNV bij het vormgeven van gericht beleid.

#### Vraag 21

Welke mogelijkheden ziet u om boeren een betere en eerlijkere beloning te geven voor diensten als behoud van landschap, vastlegging van CO<sub>2</sub>, recreatie en waterberging? En wat zou de betekenis hiervan kunnen zijn voor het verdienmodel van de boeren?

#### Antwoord 21

Zie het antwoord op vraag 9 en overigens de brief die uw Kamer op 15 oktober over de Ondernemersagenda heeft ontvangen (Kamerstuk 32 670, nr. 199).

#### Vraag 23

Wat is de invloed van mobiliteit op het verschil in vraag naar woningen?

#### Antwoord 23

Goede bereikbaarheid is één van de verschillende overwegingen die Nederlanders maken bij het zoeken naar een woning. Op dit moment is de vraag naar woningen binnen de stedelijke agglomeraties hoog. Dit komt enerzijds door de goede mobiliteitsvoorzieningen, maar vooral ook door de nabijheid van functies als werk en voorzieningen. Het verplaatsingspatroon van de Nederlander wordt sterk bepaald door woon-werk verkeer, zorg, onderwijs, en recreatief verkeer. Dat betekent dat er een grotere vraag is naar woningen op plekken waar arbeidsplaatsen, zorg- en onderwijsinstellingen en recreatieve voorzieningen nabij zijn, of op acceptabele reisafstand.

Hoe beter het mobiliteitssysteem, hoe groter de afstand waarop Nederlanders bereid zijn te wonen van werk en voorzieningen. Daarmee zorgt een grotere afstand tussen wonen, werk en voorzieningen voor grotere druk op niet alleen het mobiliteitssysteem door pendel met piekbelasting op de spitsmomenten, maar ook voor druk op het leefmilieu. In krimpgebieden en kleinere kernen zien we een verschraving van het voorzieningenniveau, onder andere door schaalvergroting, concentratie en verlies aan economisch draagvlak. Dit geldt ook voor het aanbod van openbaar vervoer, waardoor de autoafhankelijkheid in deze gebieden verder toeneemt.

Daarom is het van belang om de woningbouwopgave in samenhang met werken, onderwijs, zorg, winkelvoorzieningen en mobiliteit te benaderen. Voor de woningbouwopgave is het van belang dat de woningen worden gebouwd op locaties met voldoende voorzieningen (arbeidsplaatsen, recreatie, zorg en onderwijs) in de nabijheid. Op deze manier worden het aantal verplaatsingen en de verplaatsingsafstanden kleiner gehouden hetgeen zorgt voor minder druk op het mobiliteitssysteem. Daarnaast stimuleert nabijheid duurzame en actieve vervoersvormen (openbaar vervoer en de fiets) dat ten goede komt aan de leefbaarheid en het milieu.

#### Vraag 24

Is de hoge druk op bestaand stedelijk gebied in sommige regio's te matigen met investeringen in mobiliteit elders?

#### Antwoord 24

Mobiliteitsmaatregelen en ontsluitingskosten zijn belangrijke componenten die spelen bij het bepalen van woningbouwlocaties. Zoals aangegeven in het antwoord op vraag 23 speelt de nabijheid van voorzieningen een grote rol in de woningkeuze en mobiliteitsbehoefte van burgers. Op dit moment hebben de stedelijke regio's van Nederland de hoogste mate van nabijheid en bereikbaarheid van arbeidsplaatsen, onderwijs en recreatieve functies, en daarmee ontstaat druk op het stedelijk gebied.

Investerings elders in mobiliteit ter verdere verbetering van de verbindingen met deze plekken zorgen ervoor dat deze plekken beter bereikbaar worden. Echter, we kunnen niet stellen dat deze investeringen de druk op de bestaande gebieden zullen verlichten. De bestaande stedelijke gebieden behouden een goede nabijheid en bereikbaarheid van voorzieningen en zullen daarmee gewild blijven niet alleen als woonlocatie, maar ook als economische vestigingsplaats. Nieuwe locaties met alleen woningbouw buiten het bestaand stedelijk gebied zullen daarmee zorgen voor een toename van verplaatsingen richting de bestaande hoogstedelijke gebieden.

Om nieuwe woonlocaties buiten de bestaande stedelijke gebieden te ontwikkelen is het van belang dat deze voldoende nabijheid van voorzieningen en arbeidsplaatsen hebben, zodat deze aantrekkelijk zijn om te wonen en te leven, waardoor er geen extra druk ontstaat op de mobiliteitsnetwerken en bestaande stedelijk gebieden waar de voorzieningen nu vooral geclusterd en geconcentreerd zijn.

#### Vraag 25

Wat is de toegevoegde economische waarde, de nut en de noodzaak van deze bedrijventerreinen? Is deze te differentiëren voor logistieke en andere locaties?

#### Antwoord 25

Ongeveer 30% van de werkgelegenheid in Nederland is gevestigd op bedrijventerreinen. Daarbij gaat het met name over de vertegenwoordiging van lager en middelbaar geschoolde werknemers. Hiermee is duidelijk het economisch belang aangegeven.

Logistiek en industrie zijn van groot belang voor de productie en distributie van levensmiddelen, geneesmiddelen, kleding en andere primaire levensbehoeften en zijn dus niet alleen van groot economisch maar ook maatschappelijk belang.

Met betrekking tot een onderverdeling tussen logistiek en andere bedrijvenssectoren (o.a. de maakindustrie) verwijs ik u naar het rapport «Ruimte voor economische activiteit tot 2030» dat in opdracht van EZK eind vorig jaar is opgesteld: Kamerstuk 34 682, nr. 31

#### Vraag 32

Komt het meenemen van de huurprijs van een oude naar een nieuwe woning alleen voor bij woningcorporaties of ook in de vrije huursector?

#### Antwoord 32

Het beeld van de Minister van BZK is dat de maatregel waarbij de huurprijs wordt meegenomen naar de nieuwe woning alleen plaats vindt bij woningcorporaties.

Gemeenten en woningcorporaties nemen verschillende maatregelen om de doorstroom van ouderen naar een nieuwe woning te bevorderen. Die zijn divers van aard. Zo nemen corporaties bijvoorbeeld maatregelen

gericht op het verleiden van ouderen om naar een appartement of hofje te verhuizen waarbij het huidige huurniveau wordt behouden. Ook worden bij nieuwbouw projecten afspraken gemaakt met corporaties die voorrang geven aan ouderen die een woning achterlaten. Verder zijn er gemeenten die wooncoaches, seniorenmakelaars en andere adviseurs beschikbaar stellen om de doorstroom te stimuleren.

Vraag 34

Welke gemeenten geven de optie om de huurprijs van de oude woningen mee te nemen naar de nieuwe?

Antwoord 34

De Minister van BZK heeft geen volledig overzicht van gemeenten waarin de regeling met behoud van de huurprijs plaats vindt. Iedere gemeente geeft dit ook op haar eigen manier vorm. Voorbeelden zijn haar wel bekend. Zo zijn er in Katwijk prestatieafspraken over huurprijsbehoud voor ouderen die groot wonen en verhuizen naar een seniorenwoning. In Bodegraven heft men gedurende drie jaar een huurgewenningsbijdrage voor ouderen die van een sociale huurwoning doorstromen naar een middenhuurwoning. In Amsterdam en Haarlem maakt men ook gebruik van het behoud van de huurprijs bij het verhuizen naar een andere woning door ouderen.

Vraag 37

Liggen er, doordat er weinig rijksbeleid op wijkniveau is gevoerd, nieuwe opgaves die niet aangepakt worden, bijvoorbeeld de nodige herstructurering?

Antwoord 37

De Minister van BZK herkent zich niet in de conclusie dat opgaven, zoals herstructurering, blijven liggen door een gebrek aan rijksbeleid op wijkniveau. De herstructureringsopgave wordt wel degelijk opgepakt.

Uit onderzoeken (Leefbaarheid in Nederland 2018 en Veerkracht in het corporatiebezit) komt naar voren dat het over het algemeen goed gaat met de leefbaarheid en veiligheid in ons land, maar dat het met een aantal gebieden de verkeerde kant op dreigt te gaan. Naar aanleiding hiervan is de Minister van BZK in samenwerking met betrokken gemeenten en mijn collega's van J&V, OCW, SZW en VWS het interbestuurlijk programma Leefbaarheid en Veiligheid gestart (Kamerstuk 30 995, nrs. 95 en 98).

In verschillende gebieden staat de leefbaarheid steeds verder onder druk, daarom levert de Minister van BZK daar een extra inspanning op. Zij stelt € 450 miljoen ter beschikking voor investeringen in leefbaarheid, veiligheid en verduurzaming van kwetsbare gebieden, zoals zij in haar brief van 6 november jl. aan uw Kamer liet weten (Kamerstuk 32 847, nr. 695). Het gaat bijvoorbeeld om vervanging van bestaande woningen door nieuwe woningen, ingrijpende verbouwingen en het opknappen van de openbare ruimte. Hierbij is speciale aandacht voor de 16 stedelijke vernieuwingsgebieden, zoals benoemd in de NOVI, en de grens- en krimpregio's. Over de vorm zal de Minister van BZK uw Kamer voor het einde van het jaar nader informeren.

In verschillende regiodeals zijn ook middelen gereserveerd voor de opgave herstructurering (bijv. Parkstad Limburg, Regio Deal Zuid en Oost Drenthe, Rotterdam Zuid). Ook biedt de vrijstelling voor de aankoop van particuliere woningen – RVV Aankoop woningen – woningcorporaties fiscaal voordeel bij de (her)ontwikkeling van gebieden in bepaalde krimpregio's.

### Vraag 38

Komt de afgenomen behoefte aan ondersteuning uit het Rijk door de veranderde demografische ontwikkelingen, waarbij welvarende huishoudens in de stad blijven wonen en de financiële positie van steden verbeterd is?

### Antwoord 38

De Minister van BZK herkent de conclusie van een afgenomen ondersteuningsbehoefte door het Rijk en de correlatie die hierbij in het rapport wordt gelegd met demografische ontwikkelingen niet. In de afgelopen periode hebben gemeenten hun ondersteuningsbehoefte kenbaar gemaakt bij bijvoorbeeld het opstellen van de Woondeals, de Regiodeals, het Programma Leefbaarheid en Veiligheid en het Manifest «Kom op voor de kwetsbare gebieden», dat 15 burgemeesters in juni jl. aan het Kabinet hebben aangeboden. Op al deze terreinen wordt momenteel intensief tussen rijk en gemeenten samengewerkt.

### Vraag 39

Wanneer worden de eerste resultaten van het beleidsprogramma Leefbaarheid en Veiligheid verwacht?

### Antwoord 39

In de brief van de Minister van BZK brief aan uw Kamer van 31 maart jongstleden (Kamerstuk 30 995, nr. 98) heeft zij aangegeven dat het interbestuurlijk programma Leefbaarheid en Veiligheid wordt uitgewerkt langs twee samenhangende sporen. Het eerste spoor betreft een verkenning en – waar nodig en mogelijk – benutting van integrale ontwikkelingsmogelijkheden in 16 grotere stedelijke vernieuwingsgebieden. In het tweede spoor verkent zij samen met diverse partners een evidence-based onderbouwing van de problematiek en de in kwetsbare gebieden te nemen maatregelen. In haar brief «Voortgang versnelling woningbouw» van 6 november 2020 (Kamerstuk 32 847, nr. 694) heeft zij u over de voortgang in beide sporen geïnformeerd.

In de brief «Maatregelen woningmarkt voor betaalbaarheid huurders en investeren in leefbaarheid van 6 november 2020 (Kamerstuk 32 847, nr. 695) heeft de Minister van BZK een «volkshuisvestingsfonds» voor investeringen in leefbaarheid en verduurzaming van kwetsbare gebieden aangekondigd. Het Kabinet stelt hiervoor 450 miljoen euro beschikbaar, waarbij in het bijzonder wordt gekeken naar de 16 stedelijk vernieuwingsgebieden uit het programma Leefbaarheid en Veiligheid. De middelen worden op basis van concrete investeringsplannen aan gemeenten verstrekt. Het streven is een eerste tranche van de middelen in het eerste kwartaal van 2021 toe te kennen.

Bovendien vinden in de 16 stedelijke vernieuwingsgebieden flankerend aan het Programma Leefbaarheid en Veiligheid ook andere investeringen plaats. Naast de middelen uit de Regio envelop en de Woningbouwimpuls, zoals opgenomen in genoemde brief «Voortgang versnelling Woningbouw», bevinden zich ook enkele proeftuinen uit het programma Aardgasvrije wijken in de 16 gebieden. Ook zijn er rijksbijdragen aan een aantal van de 16 gebieden ter beschikking gesteld op grond van de regeling Huisvesting van kwetsbare doelgroepen (Stcrt. 2020, nr. 58877, regeling nr. 2020-00006022571).

Naar aanleiding van de kabinetsreactie op het rapport van de werkgroep Halsema en het Manifest van de 15 burgemeesters van 8 oktober 2020 worden versnellingen doorgevoerd in de aanpak van de sociale gevolgen van de Coronacrisis in de 16, bijvoorbeeld op het terrein van multiprobleemhuishoudens en de aanpak van werkloosheid (Kamerstukken 34 477

en 25 295, nr. 73). De gesprekken met de desbetreffende gemeenten over de implementatie van deze maatregelen vinden momenteel plaats. In het voorjaar van 2021 wordt uw Kamer hierover nader geïnformeerd.

#### Vraag 40

Wordt het advies van het PBL om enerzijds een basisjaar vast te stellen en anderzijds te werken met een bredere set doelen voor de input, het gebruik én de output van grondstoffen om de voortgang van de transitie naar een circulaire economie te kunnen meten, overgenomen?

#### Antwoord 40

Ja. De doelstellingen voor circulaire economie zijn in 2016 door het kabinet bepaald. Keuzes over het referentiejaar, maar ook andere vragen rondom doelstellingen en de monitoring ervan, worden conform de brief van 27 maart 2020 (Kamerstuk 32 852, nr. 115) aan de TK uitgewerkt in de aangekondigde doelenaanpak die op dit moment in uitvoering is.

#### Vraag 41

Welk type belastingen kan de hoge milieudruk die verbonden is met lineaire producten en productieprocessen, verminderen en de opschaling van circulair produceren en consumeren stimuleren?

#### Antwoord 41

De belastingen die vallen onder Wet Belastingen op Milieugrondslag leveren hier een bijdrage aan. Hieronder vallen onder meer de afvalstoffenbelasting, de energiebelasting en ook de in het Belastingplan 2021 opgenomen CO<sub>2</sub>-heffing voor de industrie.

#### Vraag 42

Wanneer is er een doorrekening beschikbaar voor de circulaire economie op basis van de door het PBL geadviseerde set van doelen?

#### Antwoord 42

Zie antwoord op vraag 4.

#### Vraag 43

Geeft het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2019–2023 een richting in de geschetste keuze tussen de zogenoemde top-down- en bottom-upmethode?

#### Antwoord 43

Zoals het Planbureau voor de Leefomgeving al aangeeft in de Balans ligt een mix van oplossingen uit «top down» en «bottom up» voor de hand. Het Uitvoeringsprogramma Circulair Economie geeft dan ook aan beide opties ruimte.

Eenzijds is met de Groeibrief van het Kabinet het voortouw genomen om de gebieden te inventariseren waarop in het bijzonder investeringskansen liggen. Er worden marktprikkels gegeven via het verruimen van de Milieu-Investeringsaftrek en met de Subsidieregeling Circulaire Economie. Het Rijk geeft ook zelf het goede voorbeeld met Circulair Inkopen.

Dit alles kan gelden als voorbeelden van «top down-benadering» in de transitie.

Voorbeelden van «Bottom up» zijn het Versnellingshuis waar ondernemers terecht kunnen, de opzet van ambachtscentra die ondersteunend werken voor de Transitieagenda Consumptiegoederen, het stimuleren van circulair design door het programma CIRCO en de regionale aanpak van de Vereniging Circulair Friesland.

#### Vraag 50

Wordt er in het beleid rondom het terugdringen van het Nederlandse grondstoffengebruik prioriteit gegeven aan het terugdringen van grondstoffen met de hoogste milieudruk per kilo?

#### Antwoord 50

Vermindering van milieudruk, bevorderen van leveringszekerheid en het benutten van kansen uit innovatie zijn de drie nevensgeschikte strategische doelen van het programma Nederland Circulair in 2050.

Het Nederlandse CE-beleid richt zich op 5 prioritaire thema's waarvoor Transitieagenda's zijn opgesteld: Bouw, Biomassa en Voedsel, Maakindustrie, Kunststoffen en Consumptiegoederen. Er is specifiek voor deze benadering gekozen omdat deze thema's de belangrijkste grondstoffenstromen behelzen van de Nederlandse economie.

Onder deze Transitieagenda's komen vanzelfsprekend ook de grondstoffenstromen met de hoogste milieudruk naar voren. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de CO<sub>2</sub>-reducerende maatregelen die bekostigd zijn vanuit de klimaatenvolp. Deze circulaire maatregelen hebben als primair doel om de milieudruk te reduceren.

#### Vraag 53

Waarom is Europese coördinatie nodig om het tekort van kritieke materialen op te lossen? Wat kan Nederland zelf doen?

#### Antwoord 53

De bedoelde kritieke materialen zijn bijzondere elementen uit het periodiek systeem, waarvan de leveringszekerheid beperkt is en die belangrijk zijn in onze economie, bijvoorbeeld voor de energietransitie. Deze elementen worden doorgaans in andere werelddelen, in landen buiten de EU gewonnen. Het EU-Grondstoffeninitiatief dateert uit 2008 en coördineert handel in deze materialen en initiatieven voor recycling en innovatie. De actuele lijst is opgenomen in een Mededeling van de Europese Commissie uit 2017 [COM(2017) 490 final].

Aangezien er open grenzen zijn voor handel in goederen binnen de EU, en richtlijnen voor toelating van nieuwe materialen, eco-design en recycleerbaarheid op Europees niveau worden ingevoerd, is enkel nationaal beleid op dit terrein niet kansrijk. Wel kan concurrentievoordeel ontstaan door het succesvol toepassen van spur- en ontwikkelingswerk (R&D).

In Nederland wordt met het Topsectorenbeleid en met name de Kennis- en Innovatie-agenda Circulaire Economie missie gedreven researchactiviteiten bevorderd om te komen tot efficiënt (her)gebruik van primaire grondstoffen en het ontwikkelen van alternatieven. Dit kan bijdragen tot minder afhankelijkheid van deze kritieke materialen.

#### Vraag 54

Is het huidige circulaire-economiebeleid momenteel voldoende gericht op zowel de input (efficiëntere productie), het gebruik (verlengen levensduur) en de output (voorkomen storten en verbranden) van grondstoffen in het productie- en consumptiesysteem en de beoogde effecten ervan, zoals wordt geadviseerd door het PBL? Kunt u dit per onderdeel toelichten?

#### Antwoord 54

Het PBL heeft hierover geadviseerd in de policy brief «Doelstelling Circulaire Economie 2030. Operationalisering, concretisering en reflectie» (2019) (Bijlage bij Kamerstuk 32 852, nr. 115). Deze adviezen zijn verwerkt in het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2020–2023 met concrete acties voor:

- verbetering van de efficiëntie in productie- en recyclingprocessen, bijvoorbeeld door het toepassen van digitale data over reststromen en emissiereductie;
- levensduurverlenging en waardebehoud van producten en materialen, zoals stookinstallaties en verkeersinfrastructuur; en
- het vermijden (of ten minste verminderen van de hoeveelheid) van de export en het verbranden of storten van afvalstoffen, zoals plastics of textiel.

Het circulaire-economiebeleid blijft uiteindelijk gericht op de met het programma Nederland Circulair in 20250 beoogde effecten:

- minder milieudruk in de keten (zoals broeikasgassen, landgebruik en giftige stoffen);
- verbetering van de leveringszekerheid voor kritieke materialen; en
- benutten van economische kansen door innovaties in technologie en business-modellen.

#### Vraag 55

Zijn er meer dan de geschetste drie manieren voor het verminderen van het gebruik van primaire abiotische grondstoffen?

#### Antwoord 55

Het PBL benoemt reeds meer dan drie manieren, in drie groepen samengevat: de eerste groep omvat alleen al drie onderscheiden methoden: a) absoluut gezien minder grondstoffen te winnen en te gebruiken (bijvoorbeeld fysieke media zoals boeken, kranten en discs vervangen door websites en streamingdiensten), b) minder dan wel efficiënter te produceren, zoals lichter ontwerp of minder uitval van materialen tijdens het proces; c) de levensduur van producten te verbeteren bijvoorbeeld door multifunctionele gebouwen, of door te zorgen voor betere repareerbaarheid van artikelen; de tweede groep houdt in primaire grondstoffen te vervangen door secundaire materialen (hergebruik); en de derde groep abiotische grondstoffen te vervangen door biotische grondstoffen (bijvoorbeeld het gebruik van organische materialen zoals hout in plaats van beton).

Behalve aan technische innovaties per product kan worden gedacht aan andere economische modellen, zoals het delen van auto's of gereedschap, met gebruik in plaats van bezit.

#### Vraag 56

Welke van de geschetste drie manieren voor het verminderen van het gebruik van primaire abiotische grondstoffen is het meest kansrijk?

#### Antwoord 56

Het PBL onderscheidt drie sporen om te sturen op het verminderen van abiotische grondstoffen: 1) vermindering van de behoefte aan primaire grondstoffen door efficiencyverbetering/levensduurverlenging, 2) vervanging door secundaire materialen en 3) vervanging door biotische materialen.

Bij het verminderen van het verbruik van primaire grondstoffen zijn methoden economisch kansrijk die voor de betrokken ondernemers kostenbesparing meebrengen, met name door het verminderen van schaarse inputs (grondstoffen of materialen waar deze in zijn verwerkt), of een hogere restwaarde van bedrijfsmiddelen aan het einde van de levensduur; dat zullen vaak manieren uit de eerste groep zijn. Om de kansen te vergroten voor het slagen van de andere methoden is het vaak noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de ware kosten inclusief vermeden milieuschade van het gebruik van primaire grondstoffen worden doorberekend.

We zetten dan ook (onder meer met de missie-gedreven Kennis- en Innovatieagenda CE en het Versnellingshuis Nederland Circulair!) in op het verbinden van bedrijven in ketens, op het bevorderen van circulair ontwerp en op acceptatie, houding en gedrag bij inkopers en eindconsumenten.

Vraag 57

Klopt het dat er een set van doelen voor zowel de input, het gebruik als de output van grondstoffen, gemeten in zowel tonnen als euro's, wordt uitgewerkt naar aanleiding van de conclusie van het PBL dat alleen de halveringsdoelstelling (input) onvoldoende zal zijn?

Antwoord 57

Ja, dit is onderdeel van hetgeen momenteel wordt uitgewerkt op het gebied van monitoring en sturing.

De doelstellingen voor circulaire economie zijn in 2016 door het kabinet bepaald. Keuzes over het referentiejaar en meeteenheden (maar ook andere keuzes rondom doelstellingen en de monitoring ervan), worden conform de brief van 27 maart 2020 (Kamerstuk 32 852, nr. 115) aan uw Kamer uitgewerkt in de doelenaanpak die is aangekondigd en die op dit moment in uitvoering is.

De halveringsdoelstelling is op zichzelf genomen niet onvoldoende en zulks is ook niet door PBL gesteld. Als enig en overkoepelend doel is die doelstelling evenwel onvoldoende omdat de voortgang van de transitie naar een circulaire economie niet in één getal te vangen is. Om die reden worden de CE-doelen op dit moment geconcretiseerd en uitgewerkt.

Vraag 58

Wanneer is de verdere concretisering van het halveringsdoel en het vaststellen van aanvullende doelen voltooid?

Antwoord 58

Zie antwoord bij vraag 4.

Vraag 59

Wanneer wordt de concretisering van het halveringsdoel en het vaststellen van aanvullende doelen naar de Kamer gestuurd?

Antwoord 59

Zie antwoord bij vraag 4.

Vraag 62

Is er tussen leeftijdsgroepen verschil zichtbaar in de neiging tot aanschaf van tweedehandsgoederen?

In de Balans doet het Planbureau voor de Leefomgeving geen uitspraak over eventueel verschil tussen leeftijdsgroepen qua consumentenvoorkeur voor tweedehands producten. Uit ander, commercieel onderzoek blijkt wel enig verschil tussen leeftijdscategorieën, maar dit loopt uiteen voor onderscheiden productcategorieën als tweedehands kleding (het populairst onder jongeren tot 30 jaar), boeken, voertuigen en woninginrichting (het populairst in de leeftijd 30–60 jaar).

Vraag 64

Op welke manieren gaat u de maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving vergroten en versterken?

Antwoord 64

De maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving kan en moet op verschillende manieren worden vergroot en versterkt. Enerzijds aan de



kant van de maatschappij (hoe kunnen en willen burgers betrokken zijn bij hun leefomgeving en wat weten zij), anderzijds aan de kant van de overheid (hoe betreft de overheid maatschappelijke actoren bij haar beleid en de uitvoering daarvan).

De projecten en programma's binnen mijn ministerie en dat van anderen zoals BZK zijn zoals u weet zeer divers, variërend van beleidsverkenning tot beleidsuitvoering en alles wat daar tussenin zit.

Enkele voorbeelden waarin we actief inzetten op het betrekken van de maatschappij, zijn de MIRT-verkenningen (Oeververbindingen regio Rotterdam, CID Binkhorst en de Oude Lijn en stations), de campagne [iedereendoetwat.nl](http://iedereendoetwat.nl) en zones voor Drones. De meest gebruikte middelen, zijn: publieksvriendelijke informatie, informatiebijeenkomsten, webinars, gebieds- en wijk sessies, omgevingswandelingen, publieksonderzoek (kwalitatief en kwantitatief), stuur- en klankbordgroepen, internetconsultatie en als sluitstuk vaak de formele zienswijzeprocedures. In verband met de COVID-19 maatregelen worden bijeenkomsten op dit moment veelal via internet georganiseerd.

Hierbij signaleer ik een dilemma als het gaat om de maatschappelijke betrokkenheid in relatie tot de fase waarin een project zich bevindt: in een vroege fase (bijv. verkenning) is er veel ruimte om inbreng vanuit de maatschappij mee te nemen en te verwerken maar is de maatschappelijke betrokkenheid beperkt, terwijl in een latere fase (bijv. uitvoering) nog maar beperkte mogelijkheden bestaan om inbreng vanuit de maatschappij mee te nemen en te verwerken maar de maatschappelijke betrokkenheid in deze fase groot is.

De wijze waarop mijn ministerie burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties betreft is vormvrij en maatwerk, zo is dat door uw Kamer ook vastgelegd in de Omgevingswet die per 1 januari 2022 in werking treedt. De Omgevingswet stimuleert vroegtijdige participatie om tijdig belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen. Zo is er bijvoorbeeld bij projectenbesluiten de mogelijkheid voor maatschappelijke organisaties of burgers om alternatieve oplossingen aan te dragen. Vooruitlopend op de inwerkingtreding van de Omgevingswet heb ik in een aantal specifieke projecten en programma's, zoals het project Oostvaardersoevers en het Nationaal Waterprogramma, de participatie reeds in de geest van de Omgevingswet vorm laten geven. Ook bij de totstandkoming van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is van begin tot realisatie van het visiedocument een breed palet van maatschappelijke partijen betrokken en heeft ook onderzoek naar het perspectief van burgers (inclusief apart dat van jongeren) plaats gevonden. Dat heeft ondermeer geresulteerd in aandacht voor het «samenwerken met de samenleving» in de NOVI.

Om de maatschappelijke betrokkenheid bij de fysieke leefomgeving verder te vergroten en versterken is het van belang om, in ieder geval aan de kant van de overheid, continu te leren en ervaringen te delen. Ik stimuleer de leercultuur binnen mijn Ministerie van IenW o.a. door omgevingsmanagers en participatie adviseurs in te zetten op concrete dossiers. Daarnaast heb ik in 2019 het kennisknooppunt Participatie opgericht (inmiddels Rijksbreed werkend). Hiermee is de basis gelegd voor een doorontwikkeling van het «participatievak». Binnen het kennisknooppunt wordt gewerkt aan een steviger fundament voor participatie door kennis, vaardigheden en netwerk meer met elkaar te verbinden. Hierdoor worden participatieprocessen niet langer op basis van anekdotische ervaring vormgegeven, maar steeds meer op basis van systematisch en wetenschappelijk onderbouwde kennis en vaardigheden. Tot slot is op mijn verzoek het leerproces: «lessen in Participatie» in gang gezet door het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving. Bij BZK verzorgt

het BITO (BZK Implementatieteam Omgevingswet) een leerprogramma rondom de Omgevingswet en wat dat betekent voor het werk van BZK op alle niveaus, zeker ook in relatie tot het samenwerken met de samenleving. Van belang is dat we ook leren open te staan voor en aan te sluiten bij wat er in de samenleving al gebeurt. Zoeken naar nieuwe partners en zo nieuwe coalities vormen voor de aanpak van de opgaven waar we voor staan. In de Uitvoeringsagenda van de NOVI is daarom een levend NOVI-netwerk als belangrijke pijler voor samen werken aan de maatschappelijke opgaven opgenomen.

Een van de grootste uitdagingen bij participatie en maatschappelijke betrokkenheid, is dat dat in processen en procedures niet automatisch de doorsnee van de maatschappij meedoet. Felle voor- of tegenstanders (de polen van het debat) en de «usual suspects» zijn goed in beeld en betrokken. Het is de uitdaging om verder te kijken naar wat de minder betrokken burgers (in het stille midden) en wat de «unusual suspects» beweegt en wat hun zorgen en wensen zijn. Naar deze geluiden moet actief gezocht worden. Participatieprocessen zijn om die reden idealiter een mix van verschillende participatiemiddelen. Denk hierbij aan een mix van kwantitatief en kwalitatief en bijvoorbeeld van online en fysiek. Alleen dan kun je een representatief beeld krijgen dat ondersteunend is aan zorgvuldige belangenafweging, zorgvuldige besluitvorming en succesvolle uitvoering.

Kortom, ik zet in mijn domein op verschillende manieren in op het betrekken van maatschappelijke partijen en initiatieven in de samenleving, het trekken van lessen en het verder brengen van kennis op dit gebied. Ik sta open om onze kennis door te ontwikkelen. Het PBL-onderzoek biedt mooie handvatten waar we mee verder kunnen.

Het onderscheid dat het PBL bijvoorbeeld maakt tussen het willen, weten en kunnen van burgers is interessant om verder te verdiepen. Naar aanleiding van het onderzoek heb ik het initiatief genomen om de onderzoeker uit te nodigen om hierover met mijn ambtenaren verder van gedachten te wisselen. Alleen samen kunnen we uiteindelijk de maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving vergroten en versterken.

#### Vraag 65

Is er zicht op waarom de inspanningen van de overheid om de maatschappelijke betrokkenheid te vergroten bij de burger tekortschiet en wat er verbeterd moet worden?

#### Antwoord 65

Er is op sommige punten zicht op waarom de huidige inspanningen tekortschieten en waar verbetering mogelijk is: eerder in het beleidsontwikkeling en -uitvoeringsproces ruimte geven voor betrokkenheid (bijvoorbeeld Ruimte voor de Rivier), meer aandacht voor en betere communicatie over de gevolgen van beleid voor burgers (bijvoorbeeld de vertaling van voorstellen naar handelingsperspectieven op individueel niveau) en meer ruimte voor het onderkennen van de emoties van burgers als relevante signalen van zorg.

#### Vraag 66

Op welke manieren kunnen de zorgen bij burgers over de betaalbaarheid en over de verdeling van lusten en lasten worden weggenomen zonder te veel van individuele burgers te verwachten?

#### Antwoord 66

Dat kan onder meer door meer aandacht voor doorrekening van beleids-opties en voorstellen naar het individuele niveau; meer communicatie over onzekerheden met betrekking tot de grote opgaven als klimaatadaptatie, circulaire economie en duurzame mobiliteit en door te zoeken naar manieren waarop de overgang kan worden ondersteund (kennis en innovatie, financiële instrumenten, wetgeving waar nodig).

#### Vraag 67

Bent u van plan om de hoofdconclusie over te nemen van het PBL dat het bij de verdere vormgeving van het leefomgevingsbeleid enerzijds nodig is om als overheid verantwoordelijkheid te nemen voor collectieve zaken en anderzijds burgers de ruimte en mogelijkheden te bieden om zich in te zetten voor een duurzame leefomgeving? Zo ja, op welke manieren gaat u dat doen?

#### Antwoord 67

Ja, bij de verdere vormgeving van het leefomgevingsbeleid is het enerzijds nodig om als overheid verantwoordelijkheid te nemen voor collectieve zaken en anderzijds om burgers de ruimte en mogelijkheden te bieden om zich in te zetten voor een duurzame leefomgeving. Dat moet ook wel, want de milieuproblemen zoals het vraagstuk van de plastic vervuiling zijn zo omvangrijk, dat de overheid ze niet alleen kan oplossen. Mensen kunnen en moeten zelf een bijdrage leveren. In het antwoord op vraag 64 licht ik toe hoe de maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving op verschillende manieren kan worden vergroot en versterkt. Zowel aan de kant van de maatschappij (hoe kunnen en willen burgers betrokken zijn bij hun leefomgeving en wat weten zij), als aan de kant van de overheid (hoe betreft de overheid maatschappelijke actoren bij haar beleid en de uitvoering daarvan).

#### Vraag 72

Hoe wordt de burger geïnformeerd over het belang en de stand van de Nederlandse en mondiale natuur en biodiversiteit en over het wel of niet halen van de natuur- en biodiversiteitsdoelen en het belang daarvan? Wordt de burger actief betrokken bij het beleid en geïnformeerd/geïnspireerd/(financieel) gestimuleerd tot het nemen van persoonlijke acties?

#### Antwoord 72

De burger wordt langs verschillende wegen geïnformeerd over de stand van de natuur. Jaarlijks wordt door provincies en Rijk een Voortgangsrapportage Natuur opgesteld die voor iedereen digitaal beschikbaar is. Via persberichten en video animaties wordt daar bij een breder publiek aandacht voor gevraagd. Eens in de zes jaar wordt de stand opgemaakt van de internationale natuurdoelen in het kader van de Vogel- en Habitatrichtlijnen. Daar wordt ook een publiekshoortzitting gemaakt. Verder worden regelmatig nieuwe monitorgegevens over de ontwikkeling van de natuur toegevoegd aan het Compendium voor de leefomgeving dat voor iedereen via het internet beschikbaar is. Betrokkenheid van de burger bij de uitvoering van het natuurbeleid wordt verder door het Rijk indirect gestimuleerd via onder meer ondersteuning van de publiekscampagne van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, ondersteuning van het IVN, het ondertekende manifest over de betrokkenheid van groene vrijwilligers, de recente hackathon over groen in de stad en ondersteuning van diverse initiatieven van maatschappelijke partijen, waarmee die partijen op hun beurt burgers betrekken bij natuur en biodiversiteit. Ook provincies spelen een belangrijke rol bij het betrekken van burgers bij het natuurbeleid.

### Vraag 73

Zijn er goede voorbeelden van communicatie en presentatie van beleid van de overheid waarbij rekening is gehouden met de verschillende beweegredenen van verschillende groepen?

### Antwoord 73

Ja, een voorbeeld van communicatie en presentatie van beleid waarbij rekening is gehouden met de verschillende beweegredenen van verschillende groepen is het recent gepresenteerde Ontwerp Nationaal Milieubeleidskader (NMK).

In de passage in de Balans van de Leefomgeving 2020 waar deze vraag aan refereert worden 3 beweegredenen genoemd voor burgers om milieubewust gedrag te vertonen (p. 82): «[1] zijn sommige mensen vanuit morele overtuigingen gemotiveerd om iets voor het milieu te doen, [2] voor anderen is bepalend wat de rest van de mensen doet en [3] voor weer anderen is een financiële prikkel essentieel (Bouma et al. 2020; SCP 2020)».

Deze verschillende beweegredenen komen helder terug in de tien basisprincipes van het NMK (p. 15). Beweegreden 1 en 2 komen terug in basisprincipe 1: «Het milieubeleid is er voor iedereen. Elke burger heeft recht op een veilig, schoon en functioneel milieu.» Punt 2 en 3 worden omvat in basisprincipe 9: «Het milieubeleid stimuleert koplopers, moedigt innovatie aan én is streng voor achterblijvers.» Punt 3 komt nogmaals terug in basisprincipe 4: «De rekening ligt waar hij hoort te liggen: de vervuiler betaalt.» Deze basisprincipes staan, samen met de 4 bouwstenen, aan de kern van het NMK en zijn dus ook het meest gecommuniceerd en gepresenteerd. In de communicatie en presentatie van dit beleid zijn burgers ook betrokken door middel van publieksonderzoek en een internetconsultatie. Hieruit komt naar voren dat burgers zich zorgen maken over de milieukwaliteit en de urgentie van ambitieus milieubeleid voelen. De resultaten hiervan zijn ook teruggekoppeld aan de betrokkenen. Hierdoor hebben burgers die vanuit morele overtuigingen gemotiveerd zijn een bijdrage kunnen leveren en werd het voor anderen duidelijk wat de rest van de mensen doet. Dit sluit ook aan op de eerder genoemde beweegredenen.

### **De volgende vragen zijn beantwoord door het PBL.**

### Vraag 22

Hoeveel of welk deel van de ruimtelijke druk is wel zeker?

### Antwoord 22

CPB en PBL (2015) hebben onzekerheden en bandbreedtes voor ruimtelijke ontwikkelingen in beeld gebracht in de WLO-scenario's, bijvoorbeeld over de ontwikkeling van de woningvraag. De bandbreedte in de huishoudensontwikkeling loopt tussen de 8 miljoen in een situatie met lage ruimtedruk en 8,7 miljoen in een situatie met hoge ruimtedruk in 2030 tot tussen de 7,8 miljoen tot 9,3 miljoen in 2050 (ten opzichte van 7,5 miljoen huishoudens in 2012). De toekomstige woningbehoefte blijkt dus enorm uiteen te kunnen lopen, en loopt ook per regio sterk uiteen. Bij dit specifieke voorbeeld zouden de cijfers voor een situatie met lage ruimtedruk gezien kunnen worden als het zekere deel van de ruimtevraag.

### Vraag 26

Kan per thema toegelicht worden wat het verwachte gevolg is voor de beschikbare ruimte (bijvoorbeeld in hectare grondgebruik) door de door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) geïdentificeerde thema's: klimaat, energietransitie, water, circulaire economie, natuur en biodiversiteit?

## Antwoord 26

Door het PBL zijn eerder al de ruimteclaims zoals die samenhangen met de doelen uit het klimaatbeleid en het biodiversiteits-/natuurbeleid in kaart gebracht.

Voor duurzame opwekking met wind en zon op land wordt een ruimtegebruik van 112.500–137.500 ha resp. 40.000–75.000 ha geschat. Zie onder. Om in 2050 een broeikasgasreductie van 95 procent te behalen is volgens PBL-onderzoek (Ros & Daniëls 2017) – naast een forse inzet van biomassa en geothermie – 44.000 tot 86.000 megawatt windenergie en 40.000 tot 75.000 megawatt zonnepanelen nodig. [...] In genoemd rapport is tentatief bepaald dat van het totale windenergievermogen 9.000 tot 11.000 megawatt op land kan worden geplaatst, en het overige, veel grotere, deel op zee. (PBL (2019). Zorgen voor Landschap, p. 45)

**Tabel 1.1 Ruimtevrage voor wind- en zonne-energie in 2030 en 2050a**

	2030		2050	
	Vermogen (MW)	Ruimtegebruik (ha)	Vermogen (MW)	Ruimtegebruik (ha)
Windenergie op land	8.000	100.000	9.000–11.000	112.500–137.500
Windenergie op zee	11.500	144.000	35.000–75.000	438.000–938.000
Zonne-energie	21.000	21.000	40.000–75.000	40.000–75.000

Bron: PBL (2019). Zorgen voor Landschap, p. 47

Voor het bereiken van de VHR-doelen wordt in PBL (2020)<sup>2</sup> geschat dat het areaal leefgebieden uitgebreid zal moeten worden met zo'n 150.000 ha. Dit is vergelijkbaar met de omvang van de provincie Utrecht.

«Het uiteindelijke ruimtelijk uitgewerkte HDB-scenario waarmee we, na een aantal iteratieslagen, het VHR-doelbereik maximaliseren, komt uit op de noodzaak om het Natuurnetwerk fors uit te breiden, namelijk met een extra leefgebied van circa 150.000 hectare.» (p. 13) en «Dit komt grofweg neer op een areaal van in totaal 140.000–150.000 hectare bovenop de in het Natuurpact afgesproken uitbreiding van het Natuurnetwerk (het zogenoemde planpotentieel uit PBL & WUR 2017) en geldt ook voor het Business as Usual-scenario. Deze omvang is gelijk aan de extra natuur die nodig zou zijn geweest bovenop de oorspronkelijke (en nog niet herijkte) EHS om de variant Robuuste natuur uit Nederland Later te realiseren, waarin ruimte werd gemaakt om alle VHR diersoorten duurzaam te laten voorkomen (MNP 2007).» (p. 38)

## Vraag 27

Is er, gelet op het feit dat het onderzoek over efficiënt grondgebruik waarnaar verwezen wordt uit 2009 komt, iets te zeggen over de huidige stand van zaken met betrekking tot efficiëntie op bedrijventerreinen?

## Antwoord 27

Het PBL heeft geen recent alomvattend onderzoek gedaan naar de efficiëntie op bedrijventerreinen. In de Monitor van de NOVI (PBL 2020) is ingegaan op de ontwikkeling in de ruimte-intensiteit van werken: «In de periode 1996–2015 is het areaal voor werken met 44 procent toegenomen. Het aantal banen is in deze periode «slechts» met 24 procent gestegen. De werkgelegenheid in Nederland is dus ruimte-intensiever geworden; het ruimtegebruik per baan neemt toe.» Bron: Monitor Nationale Omgevingsvisie 2020: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-monitor-nationale-omgevingsvisie-2020-4098.pdf>, p8. p. 73 en 74 geven een nadere toelichting (en grafieken) in het kader van versterking.

<sup>2</sup> PBL (2020). Referentiescenario's natuur – Tussenrapportage Natuurverkenning 2050.

#### Vraag 28

Hoeveel grond gaat er naar bedrijventerreinen, specifiek naar distributiecentra, en naar woningen?

#### Antwoord 28

1. Het ruimtegebruik van woonterrein en bedrijventerrein is tussen 2006 en 2015 gegroeid met resp. 80 en 108 km<sup>2</sup>. Dit is een groei van resp. 3.5 en 14.3 procent (Bron: CBS in het Compendium voor de Leefomgeving: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl0060-bodemgebruik-in-nederland>.)

2. In de afgelopen tien jaar is de oppervlakte «logistiek vastgoed» (vooral distributiecentra) met 1.000 hectare toegenomen. (PBL (2019). Zorgen voor Landschap, p. 45). Tussen 2010 en 2018 is het areaal (vloeroppervlak) aan logistiek vastgoed in heel Nederland met 36 procent toegenomen. Noord-Brabant en Limburg laten de hoogste stijging zien, met respectievelijk 41 en 66 procent. In de loop van de jaren zijn de centra groter geworden. In 2008 was ruim een kwart van de gebouwen meer dan 30.000 vierkante meter groot, in 2018 is dat bij ruim een derde van de gebouwen het geval.» Bron: Monitor Nationale Omgevingsvisie 2020: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-monitor-nationale-omgevingsvisie-2020-4098.pdf>, p. 8 en 9. p. 52 en 53 geven een nadere toelichting met kaart en grafieken.

Bredere informatie over veranderingen in het landgebruik is te vinden op het Compendium voor de Leefomgeving: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl0060-bodemgebruik-in-nederland>.

#### Vraag 29

Is er bij de omzetting van landbouwgrond naar woonwijken ook sprake van menging?

#### Antwoord 29

Het PBL heeft hier recent niet over gepubliceerd. In het voorjaar verschijnt een actualisatie van de een studie uit 2009 naar stedelijke woonmilieus. Hierin zal een beeld worden geschetst van de diverse typen van woonmilieus zoals die in Nederland voorkomen en de ontwikkeling daarin. Actualisatie Stedelijke milieus voorjaar 2021. Het in kaart brengen van de mate van functiemenging staat ook op de ontwikkelagenda van de Monitor NOVI. De nulmeting van deze Monitor is onlangs door het PBL gepubliceerd. Een volgende versie staat voor medio 2022 gepland.

#### Vraag 30

Worden er ook nieuwe wijken ontwikkeld waar wonen en bedrijvigheid gemengd worden?

#### Antwoord 30

Het PBL heeft hier recent niet over gepubliceerd. In het voorjaar verschijnt een actualisatie van de een studie uit 2009 naar stedelijke woonmilieus. Hierin zal een beeld worden geschetst van de diverse typen van woonmilieus zoals die in Nederland voorkomen en de ontwikkeling daarin. Actualisatie Stedelijke milieus voorjaar 2021. Het in kaart brengen van de mate van functiemenging staat ook op de ontwikkelagenda van de Monitor NOVI. De nulmeting van deze Monitor is onlangs door het PBL gepubliceerd. Een volgende versie staat voor medio 2022 gepland.

#### Vraag 31

Kan de 45% van de respondenten die vindt dat de overheid te weinig doet aan het behoud van bijzondere landschappen onderverdeeld worden naar regio?

#### Antwoord 31

Nee, dat kan niet: In verband met de privacy wetgeving hebben we alleen informatie over de mate van verstedelijking van de woonplaats van de respondent. Niet per regio.

#### Vraag 33

Zijn in de driekwart van de respondenten die vinden dat de overheid te weinig doet voor voldoende betaalbare woningen, nog verschillen te zien tussen leeftijdsgroepen of regio's?

#### Antwoord 33

Tussen regio's kunnen we dat niet zien, maar tussen leeftijdsgroepen zijn de verschillen beperkt. Wel valt op dat bij de vraag later in de vragenlijst of respondenten in hun buurt voldoende betaalbare woningen kunnen vinden jongeren, mensen met een lager inkomen en vooral ook respondenten die in sterk verstedelijkte gebieden wonen vaker aangeven problemen te hebben met het aanbod van betaalbare woningen. Zie opsplitsingen in de uitgebreide Centerdata rapportage over de uitkomsten van het panelonderzoek (bijgevoegd).

#### Vraag 35

Is er een overzicht van de zogenoemde «lappendeken van regionale netwerken»?

#### Antwoord 35

Zie de Regioatlas van BZK, met 33 regionale indelingen.  
[https://www.regioatlas.nl/kaarten/nieuw/nieuw\\_regiokaart#wizard](https://www.regioatlas.nl/kaarten/nieuw/nieuw_regiokaart#wizard)

#### Vraag 36

Waarom is het niet duidelijk hoeveel ruimte de duurzame energieontwikkeling, wateropslag en circulaire economie innemen?

#### Antwoord 36

Voor duurzame energieopwekking is dit – binnen marges – wel duidelijk. Zie het antwoord op vraag 26. Bij waterberging gaat het primair om het vasthouden van water in de bodem en om een ruimtelijke inrichting die de risico's van wateroverlast en mogelijke overstromingen vermindert. Dit is met name een kwestie van ander gebruik, beheer en/of inrichting van de gebieden waar deze risico's spelen. Hoeveel ruimte de CE-transitie vraagt is nog niet te bepalen omdat het beleid hiervoor nog onvoldoende is geïnstrumenteerd.

#### Vraag 44

Is er in het kader van deze studie onderzoek gedaan waarom de consument aarzelt om producten te leasen, huren of delen in plaats van deze te kopen?

#### Antwoord 44

Uitgebreid onderzoek is er nog niet gedaan, maar uit de beschrijvende analyse zoals we die in de achtergrondstudie in bijlage 2 (Bouma en de Vries, 2020)<sup>3</sup> rapporteren wordt wel een aantal mogelijke factoren genoemd.

Zo lijkt het gros van de mensen spullen simpelweg liever in bezit te willen hebben, prefereert men nieuwe producten boven gerecyclede producten, vindt men leasen en gerecyclede producten relatief duur en wil het gros van de mensen een garantie op gerecyclede producten. Verder onderzoek is gewenst.

---

<sup>3</sup> Raadpleegbaar via [www.tweedekamer.nl](http://www.tweedekamer.nl).

Vraag 45

Zijn er verschillen zichtbaar tussen regio's als het gaat om consumentengedrag richting een circulaire economie?

Antwoord 45

Zie antwoord op vraag 33.

Vraag 46

Is er een afname geweest in het Nederlandse grondstoffengebruik sinds de beslissing in 2016 om in 2050 volledig circulair te worden?

Vraag 47

Met hoeveel kilo is het grondstoffengebruik sinds 2016 afgenomen (in binnenlands materiaalgebruik (DMC) en inclusief het materiaalgebruik in de volledige productieketen) als gevolg van de circulaire ambities van de regering?

Vraag 48

Hoeveel is het grondstoffenverbruik voor de gemiddelde Nederlander, dus per inwoner van Nederland?

Vraag 49

Is in de genoemde getallen rondom grondstofgebruik ook het secundaire grondstofgebruik meegenomen?

Vraag 51

Van welke grondstoffen worden er op korte en lange termijn leveringszekerheids-risico's verwacht?

Vraag 52

Wat is het gewogen gemiddelde effect van grondstoffengebruik in broeikasgasemissies per kilo grondstof?

Antwoord 46, 47, 48, 49, 51, 52

Hierover zal in de Integrale CE-rapportage (ICER) worden gerapporteerd. Deze komt naar verwachting in januari 2021 uit.

Vraag 60

Hoeveel biomassa is er naar schatting nodig om het abiotische grondstoffengebruik terug te dringen binnen de circulaire-economiedoelstellingen?

Antwoord 60

Deze vraag is nog niet te beantwoorden. Daarvoor is het nodig op onderdelen in te zoomen om te zien in welke gevallen biomassa een echt alternatief is.

Vraag 61

Is het invoeren van een belasting op de winning van ruwe grondstoffen, of de verwerking tot materialen en (half)producten, of het eindgebruik en de afvalverwerking een onderdeel van de circulaire economie? Zo ja, wat zijn de concrete acties op dit gebied?

Antwoord 61

Een circulaire economie is gericht op minder/efficiënter grondstoffen gebruik. Daar kan met instrumenten op in worden ingespeeld. Beprijzen/belasten is daar één van. In het eerdere rapport over fiscale vergroening wordt dat uitgebreid besproken.



#### Vraag 62

Hoe verhoudt het geschetste Nederlands consumentengedrag zich tot onze buurlanden en/of het Europees gemiddelde?

#### Antwoord 62

In de achtergrondnotitie (Bouma en de Vries, 2020) wordt opgemerkt dat wat betreft het MKB Nederland in Europa voorop lijkt te lopen waar het om bewustzijn m.b.t. circulaire economie gaat. Bij de burger leeft het thema echter niet erg, en men is er vaak niet mee bekend. Het Nederlandse consumentengedrag ten opzichte van andere lidstaten wisselt overigens per thema: zo wordt duurzaam geproduceerd voedsel bijvoorbeeld in andere lidstaten vaker door burgers gekocht dan in Nederland.

#### Vraag 68

Kan het PBL de genoemde percentages op pagina 77 uitsplitsen naar leeftijdsgroepen, opleidingsniveau en regio?

#### Antwoord 68

Dat kan voor leeftijd en opleidingsniveau, niet voor regio (zie antwoord op vraag 33). Zie hiervoor de uitgebreide rapportage van Centerdata waar in bijlage 3 de gevraagde opsplitsingen per vraag staan<sup>4</sup>.

Kort samengevat ziet het PBL dat waar het in zijn algemeen gaat over het belang van een gezonde, duurzame leefomgeving de verschillen tussen respondenten klein zijn. Wanneer mensen echter specifiek gevraagd wordt naar de overheidsinzet voor het klimaat-, landbouw-, natuur-, of ruimtelijke orderingsbeleid ontstaan er verschillen.

Zo maakt leeftijd uit waar het om de beoordeling van de urgentie van de klimaatopgave gaat, terwijl opleidingsniveau (en mate van verstedelijking van de woonplaats) juist een rol spelen waar het om de beoordeling van landbouw- en natuurbeleid gaat. In de balanstekst bespreekt het PBL deze verschillen, en in de achtergrondnotitie (Bouma en de Vries, 2020) komen deze wat uitgebreider aan bod.

#### Vraag 69

Zijn er, ondanks dat er gesproken wordt over «resultaten die in lijn zijn met eerdere studies», ook onderzoeksresultaten die sterk verschillen of zelfs in contrast staan met eerdere studies?

#### Antwoord 69

Zie bijlage 4 «tabellen compleet» waarin een overzicht staat van de antwoorden in ons onderzoek, en de antwoorden op vergelijkbare vragen in eerdere onderzoeken<sup>5</sup>. Alhoewel een direct vergelijk van de meeste vragen lastig is, omdat de vragen vaak net iets van elkaar verschillen, is het algemene beeld dat ontstaat dat de antwoorden over het algemeen redelijk in lijn zijn met eerder onderzoek. Voor een aantal vragen wijken de antwoorden af, bijv. bij landschapsbeleving (wat behoorlijk lijkt te schommelen, zie ook bespreking hiervan in de achtergrondnotitie) en percepties rond de circulaire economie (een nieuw thema waarbij respondenten regelmatig aangeven niet te weten wat het is).

#### Vraag 70

Hoe is het verschil te verklaren met de studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) uit 2019, waaruit blijkt dat een kwart van de bevolking van mening is dat er te veel aandacht wordt besteed aan leefomgevingsbeleid?

<sup>4</sup> Raadpleegbaar via [www.tweedekamer.nl](http://www.tweedekamer.nl).

<sup>5</sup> Raadpleegbaar via [www.tweedekamer.nl](http://www.tweedekamer.nl).

Antwoord 70

Het verschil kan deels verklaard worden door een andere vraagstelling. Daarbij valt op dat in onze vragenlijst een deel van de respondenten zich op de vlakte houdt met neutrale antwoorden. Tenslotte is het zo dat beide vragenlijsten op een ander moment zijn ingevuld.

Vraag 71

Geeft het onderzoek inzicht in hoeveel van de gevallen gedragsverandering negatief beïnvloed wordt door respectievelijk weten, willen en kunnen?

Antwoord 71

Nee, daar geeft het onderzoek geen inzicht in.